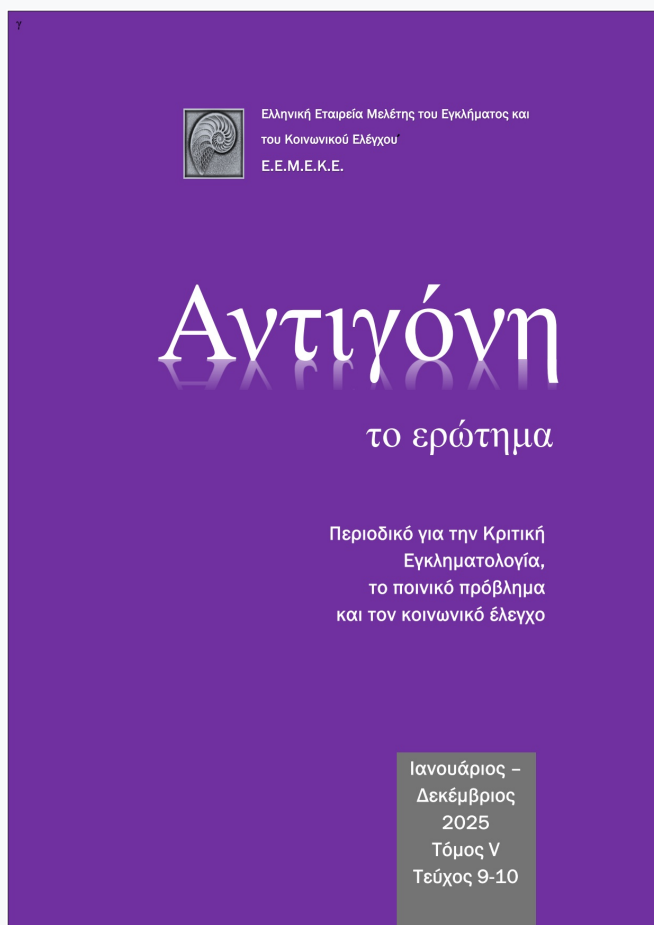

Αντιγόνη: το ερώτημα

Τόμ. 5, Αρ. 9-10 (2025)

Αντιγόνη: το ερώτημα, Ιανουάριος - Δεκέμβριος 2025

Φεμινιστικές προσεγγίσεις στην Εγκληματολογία: Δικαιώματα και πολιτικές σε περιόδους ανόδου ακροδεξιών αντιλήψεων

Άννα Κασάπογλου. Δικαστική Υπάλληλος, Εφετείο Θεσσαλονίκης. Δρ. Εγκληματολογίας Δ.Π.Θ., Μέλος Σ.Ε.Π. ΕΑΠ,

doi: [10.12681/antig.44199](https://doi.org/10.12681/antig.44199)

Copyright © 2026, Αντιγόνη: το ερώτημα

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά-Μη Εμπορική Χρήση 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Φεμινιστικές προσεγγίσεις στην Εγκληματολογία: Δικαιώματα και πολιτικές σε περιόδους ανόδου ακροδεξιών αντιλήψεων

Άννα Κασάπογλου

*Δικαστική Υπάλληλος, Εφετείο Θεσσαλονίκης,
Δρ. Εγκληματολογίας Δ.Π.Θ., Μέλος Σ.Ε.Π. ΕΑΠ,*

Feminist approaches in Criminology: Rights and policies during a period of rising far-right beliefs

Anna Kasapoglou

*Court Clerk Court of Appeal of Thessaloniki,
Dr. in Criminology, Democritus University of Thrace,
Teaching staff at Hellenic Open University*

Περίληψη

Η άνοδος της ακροδεξιάς πολιτικής και ιδεολογίας σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο, θέτει νέα ερωτήματα και προκλήσεις για τη φεμινιστική εγκληματολογία. Στο παρόν άρθρο εξετάζεται πώς η φεμινιστική εγκληματολογία, αντλώντας από τη θεωρητική της παράδοση και αξιοποιώντας έννοιες όπως το φύλο, η πατριαρχία, διαθεματικότητα και η αρρενωπότητα, ερμηνεύει και αντιστέκεται στην ενίσχυση του έμφυλου αυταρχισμού που συνοδεύει την ακροδεξιά ρητορική και πρακτική. Παράλληλα, αναλύονται οι μορφές με τις οποίες η ακροδεξιά ιδεολογία εργαλειοποιεί τις έμφυλες σχέσεις και τα δικαιώματα, και πώς οι φεμινιστικές εγκληματολογικές θεωρήσεις παρέχουν κριτικά εργαλεία κατανόησης και παρέμβασης. Τονίζεται ότι η φεμινιστική εγκληματολογία αποτελεί κρίσιμο εργαλείο αντίστασης απέναντι στις νεοσυντηρητικές και αυταρχικές πολιτικές που υπονομεύουν δικαιώματα και αναπαράγουν έμφυλες ανισότητες και βία.

Abstract

The rise of far-right politics and ideology at both European and global level poses new questions and challenges for feminist criminology. This article explores how feminist criminology, drawing from its theoretical tradition and utilising concepts such as gender, patriarchy, intersectionality, and masculinity, interprets and resists the intensification of gendered authoritarianism that accompanies far-right rhetoric and practices. It also analyses the ways in which far-right ideology instrumentalises gender relations and rights, and how feminist criminological approaches offer critical tools for understanding and intervention. The article emphasises that feminist criminology constitutes a crucial means of resistance against neoconservative and authoritarian policies that undermine rights and reproduce gender inequalities and violence.

1. Η άνοδος της Ακροδεξιάς ως πρόκληση για τη φεμινιστική εγκληματολογία

Η φεμινιστική εγκληματολογία έχει αποτελέσει ένα από τα πιο δυναμικά και κριτικά ρεύματα στην ανάλυση του εγκληματικού φαινομένου και της ποινικής δικαιοσύνης. Ως μία κατεξοχήν κριτική προσέγγιση στην ανάλυση του εγκλήματος και της ποινικής δικαιοσύνης, προσφέρει τα εννοιολογικά και αναλυτικά εργαλεία για την κατανόηση της περιστολής των δικαιωμάτων των γυναικών και των θηλυκοτήτων, γενικότερα, λόγω της ανόδου της ακροδεξιάς ιδεολογίας. Στην παρούσα συγκυρία, η φεμινιστική εγκληματολογία καλείται να ανταποκριθεί σε μια σοβαρή πρόκληση: την άνοδο της ακροδεξιάς, η οποία όχι μόνο απειλεί θεμελιώδη δικαιώματα των γυναικών και των ΛΟΑΤΚΙ+ υποκειμένων, αλλά παράλληλα επιχειρεί να ενσωματώσει έναν δήθεν «προοδευτικό» λόγο για τις γυναίκες, εργαλειοποιώντας τα φεμινιστικά αιτήματα σε ξενοφοβικό και ισλαμοφοβικό πλαίσιο.

1.1. Φεμινιστικές θεωρήσεις: Το θεωρητικό υπόβαθρο

Ο φεμινισμός, ως θεωρητικό πλαίσιο (Cameron, 2020, σ. 11), έχει εμπλουτίσει ουσιαστικά την εγκληματολογική σκέψη, αναδεικνύοντας το έμφυλο στοιχείο στο πλαίσιο του ποινικού φαινομένου (Βιδάλη, 2013, σ. 251), του εγκλήματος, της ποινικής δικαιοσύνης, καθώς και της εγκληματολογικής θεωρίας και έρευνας (Daly, 2001, σ. 119). Σε κάθε περίπτωση, ο φεμινισμός δεν συνιστά ένα ενιαίο επιστημολογικό παράδειγμα, αλλά, αντίθετα, συγκροτείται από ένα πλέγμα φεμινιστικών θεωριών που διαμορφώνουν διαφορετικά ρεύματα σκέψης (Γασπαρινάτου, 2022, σ. 79). Αντίστοιχα, και στην Εγκληματολογία, η επίδραση των φεμινιστικών θεωρητικών προσεγγίσεων δεν υπήρξε ενιαία, αλλά εκδηλώθηκε μέσα από διαφορετικές οπτικές και θεωρήσεις, οι οποίες επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό από το φεμινιστικό κίνημα, το οποίο ανέπτυξε έντονη δράση από τη δεκαετία του 1960 και εξής, με αποκορύφωμα τις φεμινιστικές διεκδικήσεις της δεκαετίας του 1970 (Βιδάλη, 2013, σ. 252). Για τον λόγο αυτό, μπορούμε να μιλάμε πιο εύστοχα για «φεμινιστικές εγκληματολογίες» ή για φεμινιστικές προσεγγίσεις στην εγκληματολογία, παρά για ένα ενιαίο ρεύμα σκέψης (Burman & Gelsthorpe, 2023, σ. 376).

Το υπόδειγμα των τεσσάρων «κυμάτων» του φεμινισμού (Cameron, 2020, σ. 16), το οποίο, αν και έχει επικριθεί για υπεραπλούστευση, υπερβολική γενίκευση και ασυνέχεια στην αφήγηση (ό.π., σσ. 16–17), παραμένει ιδιαίτερα χρήσιμο για την οργάνωση και κατανόηση των φεμινιστικών διεκδικήσεων. Οι διεκδικήσεις αυτές χρειάζεται να γίνονται αντιληπτές πάντοτε σε συνάρτηση με τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες μέσα στις οποίες αναπτύχθηκαν και, όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει η Cameron (2020, σ. 15), «το φεμινιστικό κίνημα επανεφευρίσκει διαρκώς τον εαυτό του».

Το *πρώτο κύμα* φεμινισμού αφορά κυρίως στη νομική και πολιτική ισότητα των γυναικών, με βασικό αίτημα την αναγνώριση των πολιτικών τους δικαιωμάτων και κορωνίδα τη διεκδίκηση της γυναικείας ψήφου, μιας περιόδου η οποία εκτείνεται περίπου από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μέχρι και τη δεκαετία του 1920 (Cameron, 2020, σ.16). Πέρα από το δικαίωμα ψήφου, κεντρικές διεκδικήσεις αποτέλεσαν η πρόσβαση στην εκπαίδευση, στην ιδιοκτησία και στην εργασία. Το κίνημα αυτό θεμελιώθηκε στην πεποίθηση ότι οι γυναίκες συνιστούν ορθολογικά και αυτόνομα υποκείμενα και, ως εκ τούτου, δικαιούνται ίση μεταχείριση ενώπιον του νόμου. Παρότι το πρώτο κύμα συνέβαλε καθοριστικά στη θεσμική κατοχύρωση των δικαιωμάτων των γυναικών, δέχθηκε εκ των υστέρων κριτική, καθώς συχνά εξέφραζε κυρίως τις εμπειρίες λευκών, μεσοαστικών γυναικών, περιορίζοντας την εκπροσώπηση άλλων κοινωνικών ομάδων. (Sanders, 2006, σσ. 15-24).

Στο *δεύτερο κύμα* παρατηρείται ιδιαίτερα έντονη παρουσία του φεμινιστικού ακτιβισμού, κυρίως κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1960, όταν οι φεμινίστριες διεκδίκησαν την ουσιαστική ισότητα των φύλων όχι μόνο στον δημόσιο αλλά και στον ιδιωτικό χώρο, με κεντρικό σύνθημα ότι «το προσωπικό είναι πολιτικό». Το δεύτερο κύμα στόχευσε στην ανάδειξη της πατριαρχικής καταπίεσης εντός της οικογένειας, της σεξουαλικότητας και της αναπαραγωγής και ενίσχυσε τη συλλογική συνειδητοποίηση των γυναικών ως μέσο ενδυνάμωσης και διεκδίκησης. Βασικές διεκδικήσεις αποτέλεσαν η ίση αμοιβή, η ίση πρόσβαση στην εκπαίδευση και στην εργασία, καθώς και η ελεύθερη πρόσβαση στην αντισύλληψη και την άμβλωση (Thornham, 2006, σσ. 25–35).

Το *τρίτο κύμα* φεμινισμού, το οποίο τοποθετείται χρονικά από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, συγκροτείται ως ένα ρεύμα που δίνει έμφαση στη διαφορετικότητα, στην πολλαπλότητα των ταυτοτήτων και στην απόρριψη ενός ενιαίου «γυναικείου υποκειμένου». Κεντρικό του χαρακτηριστικό αποτελεί η αποδοχή της αντίφασης και της ρευστότητας ως δομικών στοιχείων της γυναικείας εμπειρίας, καθώς και η ανάγκη για συνεργασία και κοινή δράση μεταξύ διαφορετικών ομάδων, λαμβάνοντας υπόψη τη διασταύρωση φύλου, φυλής, τάξης, σεξουαλικότητας και πολιτισμικού πλαισίου. Σε αντίθεση με το δεύτερο κύμα, το οποίο συχνά κατηγορήθηκε ότι αντιμετώπιζε τις γυναίκες ως ενιαία ομάδα και ότι κυριαρχούνταν από λευκές μεσοαστικές εμπειρίες, το τρίτο κύμα αντλεί θεωρητικά από τον μαύρο φεμινισμό και τον μεταποικιακό φεμινισμό, αναγνωρίζοντας ότι καμία εμπειρία καταπίεσης δεν είναι καθολική. Παράλληλα, το τρίτο κύμα δεν απορρίπτει συνολικά το δεύτερο, αλλά επιδιώκει να το αναστοχαστεί κριτικά, διατηρώντας στοιχεία της κριτικής στην πατριαρχία και, ταυτόχρονα, επαναδιαπραγματευόμενο ζητήματα όπως η σεξουαλικότητα, η απόλαυση, η επιθυμία και ο τρόπος με

τον οποίο παρουσιάζονται οι γυναίκες στη δημόσια σφαίρα (Heywood & Drake, 1997).

Τέλος, το *τέταρτο κύμα*, από το 2010 έως σήμερα, αναφέρεται στην αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τον φεμινισμό και αναπτύσσεται σε άμεση σύνδεση με τις νέες ψηφιακές τεχνολογίες και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα οποία επέτρεψαν τη δημιουργία δικτύων επικοινωνίας, αλληλεγγύης και ακτιβισμού μεταξύ γυναικών σε παγκόσμιο επίπεδο. Ο ψηφιακός χώρος μπορεί να λειτουργήσει ως ένα είδος νέας δημόσιας σφαίρας, όπου συγκροτούνται φεμινιστικά δίκτυα, ανταλλάσσονται εμπειρίες και οργανώνεται συλλογική δράση, ενισχύοντας τη σύνδεση και την αλληλοϋποστήριξη μεταξύ γυναικών. Παράλληλα, σε συνέχεια των θέσεων του τρίτου κύματος, το τέταρτο κύμα αναδεικνύει ότι δεν υπάρχει μία ενιαία γυναικεία ταυτότητα ή εμπειρία, αλλά ποικίλες και διαφοροποιημένες βιωματικές πραγματικότητες, ενώ ταυτόχρονα διευρύνει τη φεμινιστική ατζέντα, εντάσσοντας σε αυτήν ευρύτερα κοινωνικά ζητήματα, όπως η οικονομική ανισότητα, η κλιματική κρίση και άλλες μορφές ανισοτήτων που πλήττουν δυσανάλογα τις γυναίκες. Ωστόσο, οι ψηφιακές τεχνολογίες δεν αποτελούν από μόνες τους εγγύηση χειραφέτησης, καθώς στο διαδίκτυο αναπαράγονται συχνά ανισότητες, αποκλεισμοί και έμφυλη βία, γεγονός που καθιστά τη φεμινιστική παρέμβαση στον ψηφιακό χώρο ιδιαίτερα αναγκαία (Tsaliki, 2006, σσ. 65–74).

Στη βιβλιογραφία εντοπίζονται διάφορες κατηγοριοποιήσεις και ταξινομήσεις των φεμινιστικών θεωριών, άλλοτε πιο αναλυτικές (Bryson, 2005) και άλλοτε πιο γενικευμένες (Ρεθυμνωτάκη, Μαροπούλου & Τσακιστράκη, 2015, σσ. 17–18). Μια αρκετά ουσιαστική ταξινόμηση της φεμινιστικής θεωρίας καταλήγει σε τέσσερα βασικά ρεύματα σκέψης, τα οποία αντιστοιχούν γενικά και στα τέσσερα κύματα του φεμινισμού ή, σε τελική ανάλυση, οριοθετούν τα σύνορα κάθε θεωρητικού παραδείγματος, το οποίο με τη σειρά του υποδεικνύει τρόπους δράσης εντός του φεμινιστικού κινήματος. Έτσι, διακρίνονται ο φιλελεύθερος (liberal feminism), ο ριζοσπαστικός (radical feminism), ο σοσιαλιστικός (socialist feminism) και ο μεταμοντέρνος (postmodern feminism) φεμινισμός (Walklate, 2004, σσ. 40–47).

1.2. Φιλελεύθερος φεμινισμός

Ο *φιλελεύθερος φεμινισμός* εστιάζει στα ίσα δικαιώματα και στην κατοχύρωση αυτών, στις ίσες ευκαιρίες πρόσβασης στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας, καθώς και στην ισότητα των μισθολογικών απολαβών (Ρεθυμνωτάκη, Μαροπούλου & Τσακιστράκη, 2015, σσ. 17-18 · Walklate, 2004, σ. 41). Ως θεωρία υποστηρίζει ότι άνδρες και γυναίκες είναι το ίδιο, αλλά στις γυναίκες δεν δίνονται ευκαιρίες ώστε να κάνουν τα ίδια πράγματα με τους

άνδρες, και η διαφορετικότητά τους βρίσκει έρεισμα στους διαφορετικούς ρόλους που υπαγορεύονται από το φύλο τους (Daly, 2001, σ.120). Ωστόσο, έχει επικριθεί αρκετά καθώς απευθύνεται περισσότερο σε λευκές, ετεροκανονικές γυναίκες της μεσαίας τάξης, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις έμφυλες ανισότητες στις κοινωνικές σχέσεις μέσα στο κοινωνικό σύστημα της πατριαρχίας (ό.π. σ.42). Δεν λαμβάνει υπόψη παραμέτρους όπως τη τάξη, η φυλή και η εθνότητα, και τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των γυναικών (Daly, 2001, σ.120). Με τον τρόπο αυτό, μετατίθεται η καταπίεση στις λιγότερο προνομιούχες γυναίκες και αυτό που καταφέρνει η φιλελεύθερη αυτή προσέγγιση, είναι να διαχειρίζεται περισσότερο ισότιμα την ίδια την έμφυλη εκμετάλλευση (Σημείωμα της έκδοσης στο Arruzza, Bhattacharya & Fraser, 2023, σ.10). Ο φιλελεύθερος φεμινισμός εστιάζει περισσότερο στην αξιοκρατία, παρά στην ισότητα και στοχεύει να σπάσει τη «γυάλινη οροφή» (glass ceiling) (Arruzza, Bhattacharya & Fraser, 2023, σσ.27-29), να ξεπεράσει δηλαδή τα άρρητα και αόρατα προσκόμματα που εμποδίζουν τις γυναίκες να εξασφαλίσουν ανώτερες θέσεις ή θέσεις ευθύνης σε δημόσιους φορείς ή ιδιωτικές εταιρείες (European Institute of Gender Equality, A-Z Index). Η προσέγγιση αυτή δίνει βάση στην ατομική προβολή των λίγων και προνομιούχων γυναικών, αγνοώντας τις ανάγκες της πλειονότητας η οποία δεν ανήκει σ' αυτές τις κοινωνικές τάξεις (Arruzza, Bhattacharya & Fraser, 2023, σ.29 · Ρεθυμνιωτάκη, Μαροπούλου & Τσακιστράκη, 2015, σ.29).

1.3. Ριζοσπαστικός φεμινισμός

Ακολούθως, ο ριζοσπαστικός φεμινισμός εστιάζει σε μια συστηματική ανάλυση της γυναικείας καταπίεσης, συμπεριλαμβανομένων και των τρόπων μέσω των οποίων η εν λόγω καταπίεση συντηρείται από το νόμο και το ίδιο το ποινικοκατασταλτικό σύστημα (Radford, 2001, σ.232). Βασικός όρος στη θεωρητική αυτή προσέγγιση είναι η *πατριαρχία*, το σύστημα δηλαδή που ενισχύει, αναπαράγει και συντηρεί την ανδρική κυριαρχία και τη γυναικεία υποταγή (Κράνη, 2021, σ. 231 · Bryson, 2005, σ.264). Στόχος του ριζοσπαστικού φεμινισμού δεν ήταν μόνον η αναγνώριση της γυναικείας καταπίεσης, αλλά να δοθεί ένα τέλος σε αυτήν (Bryson, 2005, σ.255 · Radford, 2001, σ.232). Η έμφυλη ανισότητα και ο σεξισμός είναι οι βασικές πηγές της γυναικείας καταπίεσης που έρχονται σε πρώτο πλάνο, συγκριτικά με άλλες ανισότητες που προκύπτουν από την κοινωνικής τάξη, τη φυλή ή την εθνότητα (Renzetti, 2013), ενώ σε βασική παράμετρο καταπίεσης και υποταγής των γυναικών, αναδεικνύεται η σεξουαλικότητα (Walklate, 2004, σ.42). Η σεξουαλική βία (Renzetti, 2013 · Radford, 2001, σ.232) και η σεξουαλικότητα, οι οποίες συνιστούν έκφραση ανδρικής εξουσίας (Bryson, 2005, σ.261), καθώς και το πεδίο εκείνο στο οποίο εγγράφονται και αναπαράγονται οι δομές της πατριαρχίας, η έμφυλη υποταγή και κυριαρχία (Γασπαρινάτου, 2022, σ.81), αποτελούν κεντρικές ιδέες στον ριζοσπαστικό φεμινισμό κι έχουν αναδειχθεί

σε σημαντικό πεδίο διεκδικήσεων (Radford, 2001, σ.233). Η *αναπαραγωγή* και η *μητρότητα*, ως έννοιες, έχουν επίσης να κάνουν με την σεξουαλικότητα των γυναικών και αποτελούν πεδία στα οποία οι γυναίκες βιώνουν την καταπίεση, αφού μέσα από την πατριαρχική οπτική η γυναικεία σεξουαλικότητα έχει άμεση σύνδεση με το ρόλο της γυναίκας ως μητέρας (Walklate, 2004, σ.42). Όπως έχει υποστηρίξει η Kate Millett στο κείμενό της *Sexual politics* (1985, ως παράθεση στο Bryson, 2005, σσ.259-262) οι έμφυλες σχέσεις είναι εξουσιαστικές σχέσεις, και ως εκ τούτου λαμβάνουν έναν πολιτικό χαρακτήρα, παρόλο που μπορεί να πραγματώνονται εντός του ιδιωτικού χώρου της οικογένειας. Η οικογένεια είναι ο πρωτογενής θεσμός κοινωνικοποίησης των παιδιών, και άρα το πλαίσιο εκείνο στο οποίο η ανδρική κυριαρχία «μαθαίνεται» και εσωτερικεύεται από το σύνολο των μελών της, ενώ η οικονομική εξάρτηση των παιδιών και των γυναικών, αλλά και η δύναμη που κατέχει ο άνδρας-πατέρας μέσα σε μια οικογένεια, συνιστούν ισχυρούς πυλώνες πάνω στους οποίους εδράζεται το σύστημα της πατριαρχίας. Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός παρά τη σημαντική επίδραση που είχε στο γυναικείο ζήτημα και στην ανάδειξη του κομβικού ρόλου του συστήματος της πατριαρχίας, δέχθηκε κριτική σε αρκετά σημεία. Η πολιτικοποίηση της ιδιωτικής ζωής, η περιγραφική προσέγγιση της έννοιας της πατριαρχίας, η ανιστορικότητα της προσέγγισης των γυναικείων βιωμάτων μέσα στο χρόνο και το γεγονός της ουσιοκρατικής θεώρησης των φύλων, είναι τα πιο βασικά σημεία τα οποία επικρίθηκαν (Bryson, 2005, σσ.261-271 · Radford, 2001, σσ.233-234).

1.4. Σοσιαλιστικός φεμινισμός

Ο *σοσιαλιστικός φεμινισμός*, εστιάζει το ενδιαφέρον του στους τρόπους με τους οποίους η πατριαρχία και ο καπιταλισμός συγκλίνουν και συνηγορούν υπέρ της καταπίεσης των γυναικών (Renzetti, 2013). Είναι μια εξέλιξη των μαρξιστικών θεωρήσεων στον φεμινισμό, και μάλιστα έχει τις ρίζες του στο γεγονός ότι το έμφυλο στοιχείο αγνοήθηκε και αποσιωπήθηκε από τη μαρξιστική ανάλυση, στην οποία διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο η τάξη, ενώ το φύλο θεωρείται δευτερεύουσα διάκριση, με αποτέλεσμα να μην αναγνωρίζεται η εκμετάλλευση της εργασίας των γυναικών στο σπίτι ή το γεγονός ότι το βάρος της φροντίδας πέφτει πάνω τους και υπο-αμείβονται γι' αυτήν (Walklate, 2004, σ.44). Με άλλα λόγια, ο σοσιαλιστικός φεμινισμός εστιάζει στην αλληλεπίδραση μεταξύ πατριαρχίας και καπιταλισμού και στην καταπίεση των γυναικών που εκπηγάει απ' αυτή τη συνάντηση (Renzetti, 2013 · Walklate, 2004, σ.44). Έτσι, το ίδιο το κράτος και οι θεσμοί αναδεικνύονται ως βασικοί ρυθμιστές των έμφυλων σχέσεων, χωρίς ωστόσο να προσφέρουν την προστασία που διακηρύττουν (Renzetti, 2013). Στο σημείο

αυτό χρειάζεται να γίνει μια διευκρίνιση αναφορικά με την ομπρέλα κάτω από την οποία εντάσσονται οι μαρξιστικές και σοσιαλιστικές θεωρήσεις. Η μαρξιστική προσέγγιση στη φεμινιστική θεωρία (και τη φεμινιστική εγκληματολογία στην οποία θα αναφερθούμε αμέσως μετά) προκειμένου να εξηγήσει την έμφυλη καταπίεση, καταφεύγει στο ζήτημα της τάξης και της καπιταλιστικής οργάνωσης της κοινωνίας, και φέρνει στο προσκήνιο την οικιακή εργασία και την αντίληψη των γυναικών ως τροφών ή φροντιστών μελών της οικογένειας (Βιδάλη, 2013, σ.253).

Οι θέσεις αυτές είναι πολύ κοντά στον σοσιαλιστικό φεμινισμό, που αναφέραμε προωύτερα. Για το λόγο αυτό γίνεται σαφές ότι στην πράξη δεν είναι εύκολη η ταξινόμηση των ιδεών σε θεωρίες οι οποίες έχουν σαφείς διαχωριστικές γραμμές, και ως εκ τούτου ο σοσιαλιστικός με τον μαρξιστικό φεμινισμό δύσκολα διακρίνονται (Bryson, 2005, σ.315). Κοινός παρονομαστής των προσεγγίσεων αυτών είναι το γεγονός πως στις καπιταλιστικές κοινωνίες η έμφυλη καταπίεση είναι εγγεγραμμένη στις δομές και τους θεσμούς των (Arruzza, Bhattacharya & Fraser, 2023, σ.38). Οι γυναίκες τίθενται στην υπηρεσία παραγωγής ανθρώπων και ως εκ τούτου περιορίζονται στον ρόλο τους ως αναπαραγωγικών μηχανών. Με τον τρόπο αυτό, αναπόφευκτα εξαρτώνται οικονομικά από τους άνδρες και καταλήγουν να είναι δυσανάλογα υπεύθυνες για την οικιακή εργασία, η οποία έχει ως απώτερο στόχο τη διατήρηση του εργατικού δυναμικού για τη μεγιστοποίηση του κέρδους του κεφαλαίου (Bryson, 2005, σ.326).

Ο σοσιαλιστικός φεμινισμός επικρίθηκε για το γεγονός ότι παραβλέπει την ποικιλομορφία των εμπειριών μεταξύ ομάδων γυναικών και ανδρών, οι οποίες εμπειρίες διαφέρουν όχι μόνον ως προς την κοινωνική τάξη, αλλά και ως προς άλλες παραμέτρους διακρίσεων όπως η φυλή, η εθνότητα, η εθνικότητα, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η ηλικία και η φυσική ικανότητα (Renzetti, 2013). Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα οι ιδέες του σοσιαλιστικού φεμινισμού δεν ήταν πλέον αρκετά δημοφιλείς, καθώς σε πολιτικό επίπεδο παρατηρήθηκε μια στροφή προς τη δεξιά (Bryson, 2005, σ.345). Ωστόσο είκοσι και πλέον χρόνια μετά, έχει γίνει εμφανές ότι η γυναικεία καταπίεση και η έμφυλη βία δεν μπορούν να σταματήσουν εάν δεν σταματήσουν άλλες μορφές βίας, όπως η ταξική (Arruzza, Bhattacharya & Fraser, 2023, σ.50).

1.5. Μεταμοντέρνος φεμινισμός

Τέλος, ο μεταμοντέρνος φεμινισμός έχει επιρροές από τον μεταμοντερνισμό, το μεταδομισμό και τη μετα-αποικιοκρατία, απορρίπτει την ιδέα της ουσιοκρατικής θεώρησης της *γυναίκας* και υπογραμμίζει ότι ο όρος «γυναίκα» είναι μια κοινωνική και πολιτισμική κατασκευή σε συσχέτιση και σε αντίθεση με τον όρο «άνδρας». Συνεπώς, με τον ίδιο τρόπο που

κατασκευάζεται και δομείται μπορεί να αποδομηθεί και να κατασκευασθεί εκ νέου (Westmarland, 2001, σ.215). Ο όρος «μεταμοντέρνος» ή «μετανεωτερικός» είναι ένας γενικός όρος ο οποίος χρησιμοποιείται κυρίως για να περιγράψουμε τις ταχύτατα μεταβαλλόμενες μεταβιομηχανικές κοινωνίες, όπου οι ταυτότητες με βάση την τάξη ή το φύλο κ.λπ. δεν είναι συνεκτικές και τίθενται συνεχώς σε αμφισβήτηση (Bryson, 2005, σ.357). Έχοντας ως βάση τη μεταδομιστική γαλλική θεωρία των Derrida και Foucault (Bryson, 2005, σσ. 358-359 · Westmarland, 2001, σ.215), αλλά και τη μεταφροϋδική ψυχαναλυτική θεωρία του Lacan (Bryson, 2005, σσ.359-360), ο μεταμοντέρνος φεμινισμός απορρίπτει κάθε δυαδική έννοια (π.χ. θηλυκότητα/ αρρενωπότητα, άνδρας/γυναίκα κ.λπ.) θεωρώντας πως οι έννοιες είναι πολιτισμικά κατασκευασμένες και άρα δεν είναι σταθερές (Westmarland, 2001, σ.215), όπως επίσης και η αναζήτηση βεβαιότητας είναι μια πλάνη, αφού η «αλήθεια» είναι προσωρινή (Bryson, 2005, σ.358).

Η γλώσσα και η παραγωγή της γνώσης τίθενται στο επίκεντρο, κι έτσι κάθε «γνώση» που έχουμε είναι αποσπασματική αφού υπάρχουν πολλές οπτικές οι οποίες μπορεί να συγκρούονται, ενώ δεν υπάρχει μία και απόλυτη αλήθεια (Renzetti, 2013 · Bryson, 2005 · Westmarland, 2001). Σημαντική είναι η συμβολή της έννοιας του «Άλλου» (Otherness) όπως τη συνέλαβε η Simone de Beauvoir ως κεντρική ιδέα του εμβληματικού έργου της *Το δεύτερο φύλο* (2021, 1979). Σύμφωνα με την Beauvoir η γυναίκα είναι το απόλυτο Άλλο και η θηλυκότητα είναι μια έννοια κοινωνικά κατασκευασμένη (Tidd, 2020, σ.120). Αυτό το Άλλο, δηλαδή η γυναίκα, συνιστά μια κατάσταση η οποία αντιπροσωπεύει την καταπίεση καθώς η γυναίκα είναι αυτή η οποία κατέχει μια υποδεέστερη κοινωνική θέση, άμεσα συνυφασμένη με την αναπαραγωγή και τη μητρότητα, μέσα από την οποία αναγκάζεται να υποστηρίζει τα ανδρικά συμφέροντα, αφού η πατριαρχική ιδεολογία κατασκευάζει, αναπαράγει και συντηρεί «φυσικοποιητικούς» μύθους για τους γυναικίους ρόλους στην κοινωνία (ό.π. σσ.120-121).

Υπερθεματίζοντας τη θέση της Beauvoir, η Radford (1992, σσ.3-12) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η κατασκευή της αρρενωπότητας εξυπηρετεί την ανδρική κυριαρχία, καθώς αναπαρίσταται μέσα στην πατριαρχική κοινωνία ως συνώνυμο της επιθετικότητας, σε αντιδιαστολή με τη θηλυκότητα που παραπέμπει σε δεκτική και παθητική στάση. Ωστόσο, για το μεταμοντέρνο φεμινισμό η ιδέα του Άλλου έχει ένα θετικό πρόσημο καθώς αντιπροσωπεύει την «ανοιχτότητα», τον πλουραλισμό, την ποικιλομορφία και τη διαφορετικότητα, η οποία μπορεί να προκύψει μέσα από την αποδόμηση των ιδεών, της γλώσσας και των θεσμών που συντηρούν μια αρνητική οπτική του Άλλου, και τελικά να υπάρχουν τόσες «αλήθειες», όσες και οι αφηγήσεις των γυναικών (Walklate, 2004, σ.46).

Ο μεταμοντέρνος φεμινισμός αρθρώνεται, επίσης, γύρω και από έργο της Αμερικανίδας φιλοσόφου Judith Butler, η οποία στο έργο της αποδομεί την έννοια της έμφυλης ταυτότητας καθώς τη θεωρεί περιοριστική (Γασπαρινάτου, 2022, σ.84). Σύμφωνα με την Butler (2009) το φύλο δεν είναι προκαθορισμένο, ούτε είναι κάτι που «είμαστε», αφορά περισσότερο κάτι που «κάνουμε», χωρίς να υπάρχει κάποια αναγκαία σχέση ανάμεσα στο σώμα και στο κοινωνικό φύλο. Η συγγραφέας τοποθετεί το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο μέσα στο πλαίσιο των λόγων από τους οποίους πλαισιώνεται και διαμορφώνεται, μέσω μιας ετεροφυλοφιλικής μήτρας εξουσίας, με στόχο να καταδείξει την κατασκευή των εννοιών αυτών και να καταρρίψει τη «φυσικοποίηση» των διαδικασιών, ενώ παράλληλα καταδεικνύει πώς μπορούμε να κατασκευάσουμε τις έννοιες του φύλου διαφορετικά (Salih, 2018, σσ.80-82). Οι πιο έντονες επικρίσεις στον μεταμοντέρνο φεμινισμό έγιναν από τους κόλπους του ριζοσπαστικού φεμινισμού με το επιχείρημα ότι η αποδόμηση της έννοιας της «γυναίκας» θα αποδυναμώσει τις συλλογικές διεκδικήσεις (Westmarland, 2001, σ.215), όπως επίσης, και το γεγονός της ενασχόλησης με το λόγο μπορεί να οδηγήσει σε σχετικισμό των εννοιών, ο οποίος σχετικισμός θα αποτελέσει τροχοπέδη για τη συλλογή δράση και την πολιτική βούληση (Bryson, 2005, σσ.367- 371).

2. Φεμινιστική εγκληματολογία: Το θεωρητικό πλαίσιο

Όπως αναφέρθηκε και πρωτίτερα, η φεμινιστική θεωρία εμπλούτισε την εγκληματολογική σκέψη με τις έννοιες του φύλου (gender), της πατριαρχίας και των έμφυλων σχέσεων εξουσίας στην ανάλυση και την ερμηνεία του εγκληματικού φαινομένου, αλλά ταυτόχρονα οι έννοιες αυτές αξιοποιήθηκαν με διαφορετικό τρόπο από τις σχολές της εγκληματολογίας και προσαρμόστηκαν στα ερωτήματα και τη μεθοδολογία που έθετε η κάθε σχολή (Γασπαρινάτου, 2022, σσ.79 & 85). Όλη η προηγούμενη ανάλυση των φεμινιστικών θεωρήσεων είχε ως στόχο να θέσει το πλαίσιο αυτής της επιρροής ώστε να γίνει πιο κατανοητή η εξέλιξη των φεμινιστικών εγκληματολογικών προσεγγίσεων.

Ως εκ τούτου δεν υπάρχει ενιαία φεμινιστική εγκληματολογία, αλλά είναι δυνατόν στο φάσμα των θεωριών που εντάσσονται κάτω απ' αυτήν την ομπρέλα να αναπτύσσονται ακόμη και αντιφατικές μεταξύ τους θεωρίες, συν τω ότι πρόκειται για ένα δυναμικό πεδίο, το οποίο βρίσκεται σε συνεχή εξέλιξη και απαιτείται συνεχής προσδιορισμός και επαναπροσδιορισμός των εννοιών και των όρων (Πετούση, 2007, σσ.127-128· Hahn Rafter & Heidensohn, 2002, σσ.68). Οι προσεγγίσεις στην φεμινιστική εγκληματολογία μπορούν να ομαδοποιηθούν σε τρεις ευρύτερες φάσεις, οι οποίες ωστόσο χρονικά δεν είναι αυστηρά προσδιορισμένες, αλλά διαχωρίζονται με βάση κάποια γενικά

χαρακτηριστικά της κάθε φάσης και στη βιβλιογραφία εντοπίζονται με διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις (Πετούση, 2007, σ.127).

Για την ανάπτυξη της φεμινιστικής εγκληματολογίας, σημείο εκκίνησης συνιστά η συνειδητοποίηση ότι η παραδοσιακή εγκληματολογία (mainstream criminology) πέρα από θετικιστική στις μεθόδους της με στόχο τη μέτρηση του εγκλήματος και τα χαρακτηριστικά των εγκληματιών (Hahn Rafter & Heidensohn, 2002, σ.69), διατηρούσε μια ανδροκεντρική οπτική, και άρα μεροληψία, στην εξήγηση της εγκληματικότητας (Daly, 2001, σ.120). Ο φεμινισμός, όπως αναλύθηκε και πρωτύτερα, άσκησε σφοδρή κριτική στην παραδοσιακή εγκληματολογία για την «ουδέτερη» από άποψη φύλου προσέγγιση, γεγονός που οδηγούσε στον αποκλεισμό των γυναικών από την ανάλυση για το έγκλημα (Hahn Rafter & Heidensohn, 2002, σ.66). Έτσι, η πρώτη φάση της φεμινιστικής εγκληματολογίας έχει τις ρίζες της στην κριτική για την αδιαφορία της εγκληματολογίας σχετικά με τη γυναικεία εγκληματικότητα, και κατ' επέκταση για τη διαστρέβλωση της βιωμένης εμπειρίας των γυναικών στο έγκλημα (Πετούση, 2007, σ.132· Hahn Rafter & Heidensohn, 2002, σ.66 & 69), αλλά και στις ερμηνείες οι οποίες βασίζονται σε βιολογικές εξηγήσεις και στερεοτυπικές αντιλήψεις για τη γυναικεία φύση (Burman & Gelsthorpe, 2023, σ.376· Daly, 2010, σσ.229-230· Πετούση, 2007, σ.132). Είχε παρατηρηθεί ότι ακόμη και στις εγκληματολογικές αναλύσεις όπου συμπεριλαμβάνονταν οι γυναίκες, αυτό συνέβαινε με έναν στερεοτυπικό τρόπο, αποτυπώνοντας τη γυναικεία εμπειρία στο έγκλημα ως κάτι το αφύσικο, το ανώμαλο ή το ασυνήθιστο· ένα γεγονός, δηλαδή, σε κάθε περίπτωση αντίθετο με τη γυναικεία φύση και βιολογία (Gelsthorpe, 2003, σ.8). Είναι σημαντικό ότι οι κριτικές υπογράμμιζαν ότι η συμβολή του φεμινισμού στην εγκληματολογία απέχει κατά πολύ από την απλή προσθήκη των γυναικών στην ατζέντα για το έγκλημα (DeKeseredy, 2011, σ.28). Επιπλέον, η πρώτη αυτή φάση εστιάζει στην αγνόηση των γυναικών επιστημόνων και ερευνητριών από το εγκληματολογικό πεδίο (Burman & Gelsthorpe, 2023, σ.377· Hahn Rafter & Heidensohn, 2002, σ.69).

Σημαντική συνεισφορά στη φεμινιστική εγκληματολογία αποτέλεσε ο φεμινιστικός ακτιβισμός, ο οποίος μετέφερε τα έμφυλα ζητήματα έξω από τον στενό ακαδημαϊκό χώρο, με άμεσο επακόλουθο την ανάπτυξη των κινημάτων για τη στήριξη των κακοποιημένων γυναικών, το ενδιαφέρον για τα θύματα βιασμού, την ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο βιώνεται ο εγκλεισμός από τις γυναίκες κρατούμενες κ.α. (Hahn Rafter & Heidensohn: 2002, σ.68). Έτσι, η θυματοποίηση των γυναικών τέθηκε ψηλά στην ατζέντα της φεμινιστικής εγκληματολογίας της δεύτερης αυτής φάσης με τα θέματα της ενδοοικογενειακής βίας, της αιμομιξίας και του βιασμού να συνιστούν προτεραιότητα συζήτησης, θέματα που ακόμη και η Κριτική Εγκληματολογία, η οποία παρά το γεγονός ότι ανέδειξε τις παραμέτρους της τάξης, της φυλής

και του φύλου, προτάσσοντας προοδευτικές ιδέες, είχε μέχρι πρότινος αγνοήσει (DeKeseredy, 2011, σσ.7-28· Hahn Rafter & Heidensohn: 2002, σ.68). Αναδείχθηκαν με τον τρόπο αυτό οι γυναίκες ως θύματα της βίας των ανδρών και στην επιφάνεια ήρθε η ιδιωτική φύση αυτής της βίας. Είναι η περίοδος όπου το σύνθημα «το προσωπικό είναι πολιτικό» βρίσκει πρόσφορο έδαφος να διαδοθεί εξαιτίας της επισταμένης δουλειάς των φεμινιστριών με τα θύματα της έμφυλης βίας (Carrington, 2002, σσ.116-117), μιας δουλειάς η οποία ανέδειξε περισσότερο συστηματοποιημένα και μέσω επιστημονικής επεξεργασίας την έννοια της θυματοποίησης, η οποία με τη σειρά της κατέληξε στην ανάπτυξη του κλάδου της Θυματολογίας (Πετούση, 2007, σ.135-136· Walklate, 2007, σσ.11-15).

Παράλληλα με την επεξεργασία και ανάπτυξη της έννοιας της θυματοποίησης των γυναικών, κατά τη δεύτερη φάση της φεμινιστικής εγκληματολογίας, οι αναλύσεις στράφηκαν, επίσης, στη μεταχείριση των γυναικών από το ίδιο το ποινικοκατασταλτικό σύστημα. Ερωτήματα όπως με ποιον τρόπο το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, η αστυνομία και το σωφρονιστικό σύστημα μεταχειρίζονται τις γυναίκες, τέθηκαν στο επίκεντρο αναδεικνύοντας το ζήτημα της δευτερογενούς θυματοποίησης των γυναικών κατά τη μεταχείριση αυτή (Carrington, 2002, σ.117). Οι γυναίκες αποτελούσαν, και συνεχίζουν να αποτελούν, τα σιωπηλά θύματα του ποινικού νόμου και της ποινικής πολιτικής (ό.π. σ.126), και για τον λόγο αυτό απαιτείται εμβριθής μετασχηματισμός των πρακτικών της ποινικής δικαιοσύνης, ο οποίος θα υπερβαίνει τα όρια του ακαδημαϊκού χώρου και θα είναι σε θέση να καλυτερεύσει τις συνθήκες ζωής των γυναικών (Hahn Rafter & Heidensohn, 2002, σ.72).

Τις τελευταίες δεκαετίες, από τα μέσα δηλαδή του 1990 έως και τις αρχές του 2010, παρατηρήθηκε ένα «άνοιγμα» του φεμινισμού τόσο πέρα από τον ακαδημαϊκό χώρο, όσο πια και πέρα από τον ακτιβισμό (Burman, and Gelsthorpe, 2023, σσ. 378-379). Έγινε αντιληπτό ότι οι ταυτότητες είναι πολύ περισσότερο ρευστές, διαθέτουν ποικιλία, αλλά υπόκεινται ταυτόχρονα σε περιορισμούς και δυναμικές. Ως εκ τούτου, ουσιοκρατικές κατηγορίες, όπως η φυλή, η τάξη ή το φύλο επιβάλλουν μια πλασματική ενότητα πάνω σε σύνθετα και πολύπλοκα κοινωνικά φαινόμενα, ομογενοποιώντας κατηγορίες που μοιράζονται ένα σύνολο χαρακτηριστικών (Carrington, 2002, σσ.130-131). Έτσι, η έννοια της *διαθεματικότητας* ανέδειξε την αμοιβαία διασταύρωση των ταυτοτήτων, ή με άλλα λόγια την κατανόηση των συστημάτων καταπίεσης (φυλή, τάξη, φύλο, σεξουαλικός προσανατολισμός, ηλικία, αναπηρία), τα οποία αλληλεπιδρούν στη διαμόρφωση των εμπειριών, όπως και στη διαμεσολάβηση αυτών (Burman, and Gelsthorpe, 2023, σσ. 378-379). Πιο συγκεκριμένα, στην *τρίτη φάση* της φεμινιστικής εγκληματολογίας, το ενδιαφέρον στρέφεται στον τρόπο με τον οποίο οι διασταυρούμενες

κοινωνικές ταυτότητες σχετίζονται με το έγκλημα και τις εμπειρίες θυματοποίησης, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο το ποινικοκατασταλτικό σύστημα ενσωματώνει και διαιώνίζει τις ανισότητες που απορρέουν από τις ταυτότητες αυτές (ό.π. σ.379). Η ανθρώπινη εμπειρία βρίθεται πολυπλοκότητας και πολλαπλότητας (Πετούση, 2007, σ.138). Από τις πιο σημαντικές προκλήσεις που κλήθηκε να αντιμετωπίσει ο φεμινισμός, ήταν η κριτική του μαύρου φεμινισμού και της μετα-αποικιοκρατίας (Carrington, 2002, σ.133) στο γεγονός ότι μέχρι πρότινος το ενδιαφέρον της φεμινιστικής εγκληματολογίας εστίαζε στις εμπειρίες λευκών γυναικών (Burman & Gelsthorpe, 2023, σ.378), αποσιωπώντας τις εμπειρίες των λιγότερο ισχυρών, με αποτέλεσμα οι προσεγγίσεις αυτές να αδυνατούν να επηρεάσουν την ποινική δικαιοσύνη ή τους φορείς που ακούν τον κοινωνικό έλεγχο (Πετούση, 2007, σ.139). Τέλος, κάθε έμφυλη ανισότητα χρειάζεται να γίνεται αντιληπτή με μια ευρύτητα, καθώς συναντάται και αλληλεπιδρά και με άλλες μορφές ανισοτήτων. Για τον λόγο αυτό η διαθεματικότητα, όπως αναπτύχθηκε μέχρι τώρα, είναι καθοριστικής σημασίας (Burman & Gelsthorpe, 2023, σ.378), ώστε να απορριφθούν ουσιοκρατικές αναλύσεις στη φεμινιστική εγκληματολογία, οι οποίες αντιλαμβάνονται το έγκλημα και την ποινική δικαιοσύνη ως κοινωνικά φαινόμενα στα οποία υπάρχει μια ενότητα ταυτοτήτων. Η αντίληψη που αντιμετωπίζει τις διασταυρούμενες ταυτότητες ως διακριτές και απομονωμένες κατηγορίες, οι οποίες απλώς προστίθενται μεταξύ τους, οδηγεί αναπόφευκτα τη διαμόρφωση μιας ψευδούς ενότητας (ό.π.).

3. Καταπίεση των φύλων: ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο αναπαραγωγής

3.1. Ο θεσμός της οικογένειας ως προτεραιότητα

Τον Ιούνιο του 2023, σύμφωνα με το Προεδρικό Διάταγμα 77/2023, συστάθηκε το Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας με στόχο και απόλυτη προτεραιότητα τη δημογραφική πολιτική, όπως είχε δηλώσει η ίδια η Υπουργός λίγο μετά την ανάληψη των καθηκόντων της¹. Σύμφωνα με τον Akkerman (2015, σ.38, ως παράθεση στο Vieten, 2016, σ.625), η οικογένεια ως βασικός κοινωνικός θεσμός είναι χαρακτηριστικό στοιχείο των συντηρητικών εκείνων αντιλήψεων, οι οποίες εστιάζουν στον παραδοσιακό ρόλο των γυναικών ως μητέρων, αντιτίθενται στο γάμο των ομοφυλοφίλων και εναντιώνονται στις αμβλώσεις. Με άλλα λόγια, η αποκλειστική κοινωνική αποστολή που έχουν να εκπληρώσουν οι γυναίκες είναι να γίνουν μητέρες ώστε να επιβιώσει το έθνος τους, και ως εκ τούτου το κράτος οφείλει να

---

¹ 08/07/2023 Σ. Ζαχαράκη: Η δημιουργία του υπουργείου Οικογένειας δείχνει την προσήλωση της κυβέρνησης Μητσοτάκη στον θεσμό (ΑΠΕ-ΜΠΕ)

υποστηρίζει τις γυναίκες που δεν εργάζονται για να επιτελέσουν το σκοπό τους, όπως επίσης και να ενισχύσει τις μεγάλες οικογένειες (Mudde, 2020, σσ.184-185).

Η επαναφορά του θεσμού της οικογένειας ως βασικού πυλώνα της πολιτικής πρακτικής, η οποία εκφράστηκε και με τη σύσταση του αντίστοιχου υπουργείου, «συναντιέται» και «διασταυρώνεται» με τις ακροδεξιές εκείνες αντιλήψεις, οι οποίες ήδη από το 2011 έχουν εισέλθει στην επίσημη πολιτική σκηνή και πλέον διεκδικούν μεγάλο μέρος των κυβερνητικών σχημάτων (Παπαϊωάννου, 2021, σ.229). Σύμφωνα με τη μελέτη των Αφουξενίδη και σύν. (2021, σ.22) για την ακροδεξιά και τα κοινωνικά δίκτυα, οι μύθοι για την οικογένεια, ο σεξισμός και η πατριαρχία αποτελούν τον βασικό πυρήνα των ακροδεξιών ιδεολογημάτων, φυσικά μαζί με τον ρατσισμό και τη φυλετική υπεροχή. Η εξύμνηση του παρελθόντος, όπου η ιδέα της πατριαρχικής οικογένειας και του ρόλου που αυτή διαδραματίζει στη διαιώνιση του σπουδαίου έθνους, παρατηρούμε ότι επανέρχεται συνεχώς (ό.π.), και ότι είναι δυσδιάκριτα τα όρια της ακροδεξιάς ρητορικής από εκείνη της δεξιάς ρητορικής, με αποτέλεσμα να μην είναι εύκολα αναγνωρίσιμα (ό.π. σ.18). Με άλλα λόγια, έπειτα από την είσοδο της ακροδεξιάς στην κεντρική πολιτική σκηνή, έχει παρατηρηθεί μια συνεχώς αυξανόμενη μετατόπιση της Δεξιάς προς τις ακροδεξιές αντιλήψεις (Παπαϊωάννου, 2021, σ.230), όπου γίνεται αντιληπτό ότι δεν είναι απαραίτητη η ύπαρξη ενός φασιστικού κράτους για να εφαρμοστούν φασιστικές πολιτικές (Αφουξενίδη και σύν., 2021, σ.17).

3.2. Κανονικοποίηση της ακροδεξιάς ιδεολογίας και ηθικοί πανικοί

Άμεση συνδρομή στη διαδικασία κανονικοποίησης ακροδεξιών αντιλήψεων συνεισέφεραν τα ΜΜΕ, τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Ευρώπη μέσα από έναν κατασκευασμένο σεξιστικό και ρατσιστικό λόγο που άρθρωσαν, ο οποίος ήγειρε και εξακολουθεί να εγείρει ηθικούς πανικούς (Vieten, 2016, σ.621). Στο γεγονός αυτό, αν προσθέσει κανείς την προβολή που δόθηκε στους εκπροσώπους του ακροδεξιού αυτού λόγου με σκοπό την ακροαματικότητα, δεν πρέπει να μας παραξενεύει το ακροδεξιό lifestyle που καλλιεργήθηκε (Παπαϊωάννου, 2021, σσ.230-231), σε μια χρονική στιγμή γενικευμένων κρίσεων (οικονομική κρίση, ανεργία, μεταναστευτικό, απορρύθμιση εργασιακών σχέσεων κ.λπ.) όπου η απογοήτευση των πολιτών υπήρξε μεγάλη, κι έτσι σε μια θολή πραγματικότητα οι ακροδεξιές ιδέες όχι μόνον διαχέονταν πιο εύκολα (Αφουξενίδη και σύν., 2021, σσ.17 &23), αλλά έγιναν ορατές, οικείες και αποδεκτές, ή όπως χαρακτηριστικά το αναφέρει ο Παπαϊωάννου (2021, σ.230), «μπήκαν στο σπίτι».

Πέρα από το γεγονός ότι τα ΜΜΕ «εξοικείωσαν» τους πολίτες με τις ακροδεξιές αντιλήψεις, διαδραμάτισαν, όπως αναφέρθηκε και πρωτότερα, έναν πολύ κομβικό ρόλο στην καλλιέργεια και τη διάχυση ηθικών πανικών για

εμπορικούς λόγους, οι οποίοι όμως ηθικοί πανικοί κατέληξαν να αποτελούν ένα σημαντικό όπλο στα χέρια της ακροδεξιάς (Παπαϊωάννου, 2021, σ. 215). Σύμφωνα με τον Cohen (2011, σ. xxvi), ο οποίος εισήγαγε και τον όρο, ο ηθικός πανικός (moral panic) αφορά τη δαιμονοποίηση του Άλλου και διακρίνεται από πέντε χαρακτηριστικά, όπως η ανησυχία (concern), παρά ο φόβος για μια ενδεχόμενη απειλή, η εχθρότητα (hostility), η οργή δηλαδή που προκαλείται για τα άτομα ή την ομάδα που έχει δαιμονοποιηθεί, η συναίνεση (consensus), μια διαδεδομένη συμφωνία μεταξύ των πολιτών, η οποία ωστόσο καθορίζεται από την επιρροή των εχόντων δύναμη και εξουσία και των ΜΜΕ, η *δυσαναλογία* (disproportionality), η ανησυχία είναι πάντα δυσανάλογη με την αντικειμενική βλάβη, και η *εκρηκτικότητα* (volatility), ο πανικός που ξεσπάει και διαχέεται ξαφνικά χωρίς προειδοποίηση. Ο ηθικός πανικός στηρίζεται σε μια αυθαίρετη κατασκευή ενός φαντασιακού «εχθρού», στρεβλώνει την πρόσληψη ενός κοινωνικού συμβάντος, και προκαλεί αντιδράσεις ηθικιστικού χαρακτήρα από φορείς επίσημου και άτυπου κοινωνικού ελέγχου, ακριβώς γιατί διαφοροποιείται ως προς τις κυρίαρχες αξίες (Καρύδης, 2010, σσ. 43-46). Έτσι, καταλήγουμε σε μια εντελώς στρεβλή απεικόνιση, η οποία οδηγεί σε κλιμάκωση της κοινωνικής αντίδρασης, την κατασκευή στερεοτύπων και την ενεργοποίηση μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου σε βάρος της δαιμονοποιημένης ομάδας (ό.π. σ. 51).

Ο Cohen (2011, σσ. xx-xxii), στο βιβλίο του *Folk devils and moral panics: The creation of the Mods and Rockers*, αναφέρει χαρακτηριστικά τις διαδικασίες που ακολουθήθηκαν από την θατσερική πολιτική προκειμένου να περικοπούν οι κοινωνικές παροχές σε ανύπαντρες μητέρες, τον τρόπο δηλαδή με τον οποίο κατασκευάστηκε ο ηθικός πανικός απέναντι σ' αυτή την ομάδα γυναικών. Πριν απ' όλα, κατασκευάστηκε ο «εχθρός», θεωρώντας τις ανύπαντρες μητέρες ακατάλληλες για τον γονεϊκό ρόλο, κι έτσι θεωρήθηκε νόμιμο να εδραιωθούν συρρικνούμενες δημόσιες παροχές σ' αυτές, αφού είναι αποτυχημένες και επί σκοπού τεκνοποιούν ώστε να απολαμβάνουν τα προνόμια του κράτους, ενώ τα παιδιά που αναθρέφουν θα γίνουν εγκληματίες, δεν θα εργάζονται κι, επίσης, θα ζουν εις βάρος του κράτους. Έτσι, οι πολίτες έχουν κάθε λόγο να συνηγορούν στις εν λόγω περικοπές του κράτους πρόνοιας, αφού μέσα από λογικές συνεκδοχές αποδείχθηκε ότι οι ανύπαντρες μητέρες ζουν σε βάρος τους, και κατά έναν τρόπο αποτελούν την ορατή υπενθύμιση ενός ρόλου τον οποίο πρέπει όλες οι υπόλοιπες γυναίκες να αποφεύγουν (Καρύδης, 2010, σ. 42), καταλήγοντας έτσι στο γεγονός ότι το πραγματικό πρόβλημα δεν είναι άλλο από το μέλλον της πυρηνικής οικογένειας (Cohen, 2011, σ. xxii).

4. «Φεμοεθνικισμός» και εργαλειοποίηση των ζητημάτων φύλου

Για τις ακροδεξιές ομάδες, η υπονόμηση της παραδοσιακής οικογένειας συνιστά απειλή για την επιβίωση του έθνους (Mudde, 2020, σσ.188-189). Ο πυρήνας του έθνους είναι η ετεροφυλική οικογένεια και αντιμετωπίζουν αρνητικά τον φεμινισμό και την ομοφυλοφιλία. Η προσήλωση στη διατήρηση της παραδοσιακής οικογένειας (familialism) είναι προτεραιότητα και πραγματώνεται μέσα από την προώθηση των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων, την ενίσχυση της αναπαραγωγής/ γεννήσεων, την αντίθεση στις αμβλώσεις, την επίθεση σε φεμινιστικές ομάδες και την υπονόμηση των δικαιωμάτων της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας (ό.π., σσ.193-194). Οι γυναίκες, ωστόσο, που ασπάζονται ακροδεξιές αντιλήψεις, μετέχουν σ' έναν πολιτικό ακτιβισμό ακριβώς για την προώθηση των ως άνω θέσεων, μετέχουν δηλαδή με όρους μητρότητας (ό.π. σ.197). Παρατηρείται πολύ συχνά, γυναίκες να ηγούνται ακροδεξιών κομμάτων χρησιμοποιώντας έναν λαϊκιστικό λόγο που εστιάζει στον ρόλο των γυναικών ως φροντιστριών, τροφών και τελικά μητέρων (Vieten, 2016, σ.625). Παράλληλα με την ηγεσία των γυναικών σε ακροδεξιά κόμματα, ο ακροδεξιός λόγος εργαλειοποιεί τη διάκριση των μουσουλμάνων γυναικών από τους άνδρες μουσουλμάνους με στόχο την ενίσχυση των αντιμεταναστευτικών και ισλαμοφοβικών επιχειρημάτων του (Βουγιούκα και σύν., 2021, σ.57). Μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001, το Ισλάμ θεωρείται η βασική απειλή των δυτικών χωρών και στο πλαίσιο αυτό το ζήτημα των γυναικών παίρνει προτεραιότητα στην ακροδεξιά ατζέντα (Akkerman, 2015, σ.39). Αναπτύσσονται πρακτικές ενάντια στις «μαντήλες» αφενός ως κίνδυνο για την ασφάλεια του δυτικού πολιτισμού και αφετέρου, ως διάκριση εναντίον των μουσουλμάνων γυναικών (ό.π.). Αρθρώνεται, έτσι, ένας ακροδεξιός λόγος με πρόφαση τη μετανάστευση και την ενσωμάτωση, ο οποίος αναπτύσσεται μέσω της εργαλειοποίησης της ισλαμικής θεώρησης για τις γυναίκες σε σχέση με τον ρόλο τους στην οικογένεια (Akkerman, 2015, σ. 40). Οι τάσεις αυτές, ωστόσο, εκκινούν από ισλαμοφοβικές αντιλήψεις και ξеноφοβία (Mudde, 2020, σσ. 211–212).

Σύμφωνα με τον Mudde (2020, σσ.201-218), σήμερα διανύουμε το τέταρτο κύμα της μεταπολεμικής ακροδεξιάς, του οποίου την έναρξη τοποθετεί στις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Σε αυτό το ρεύμα η ιδεολογία μπορεί να παραμένει ίδια με την ακροδεξιά του 20^{ου} αιώνα, ωστόσο αυτό που έχει αλλάξει είναι το πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η συγκεκριμένη ιδεολογία λειτουργεί (ό.π. σ.201). Έτσι, τα ακροδεξιά κόμματα, παρά το γενικότερο αφήγημα της ξеноφοβίας που τα διαπερνά, επικαλούνται την ισότητα των φύλων και εργαλειοποιούν τα ζητήματα που αφορούν τις γυναίκες και τη ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα, προκειμένου να νομιμοποιήσουν τον λόγο τους (Farris, 2017, σ.1). Η Ιταλίδα κοινωνιολόγος Sarra Farris (2012 & 2017) για να

περιγράψει αυτή τη σύγκλιση ξενοφοβίας, ισλαμοφοβίας και ισότητας των φύλων, εισήγαγε τον όρο femonationalism (Farris, 2012 σ.187), που στα ελληνικά έχει αποδοθεί ως «φεμοεθνικισμός» (Βουγιούκα και σύν., 2021, σ.33). Ως εκ τούτου, αυτό που προκύπτει από την μέχρι τώρα ανάλυση, είναι το γεγονός ότι η ακροδεξιά στην Ευρώπη, έχει αναδιαμορφώσει το προφίλ της και επιχειρεί να ενσωματώσει στο αφήγημά της ζητήματα ισότητα φύλων, εργαλειοποιώντας τα ζητήματα αυτά με στόχο να τα ενσωματώσει στην ταυτότητά της, ώστε να προωθήσει τα βασικά ιδεολογήματα περί γηγενών κατοίκων (νατιβισμού²) και έθνους (Βουγιούκα και σύν., 2021, σσ.64-65), όπου η μήτρα αυτού του έθνους είναι η γυναίκα, στην οποία αποδίδεται ο ρόλος της ηθικής και σωματικής ανατροφής της επόμενης γενιάς (Mudde, 2020, σ.186).

4.1. Πώς οι ρόλοι των διαφορετικών φύλων οδηγούν στην βία εναντίον τους: Η διασύνδεση με τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές

Η παραπάνω αναφορά στη θατσερική πολιτική δεν είναι τυχαία, καθώς η εξάπλωση του νεοφιλελευθερισμού ξεκίνησε ακριβώς από άνοδο των συντηρητικών κυβερνήσεων σε ΗΠΑ και Ηνωμένο Βασίλειο στο τέλος της δεκαετίας του '70 (Antrobus, 2008, σ.60). Η αναδιανομή του πλούτου από τους φτωχούς στους πλούσιους είχε ως αποτέλεσμα την ανεργία, τη φτώχεια, την απώλεια προνομίων που μέχρι πρότινος έχαιραν οι ευάλωτοι πληθυσμοί μέσα από το κράτος πρόνοιας, και γενικότερα την αλλαγή στον ρόλο του κράτους, ο οποίος συρρικνώθηκε έναντι στην κατίσχυση του ρόλου της αγοράς και της οικονομίας (ό.π.). Οι πολιτικές είχαν άμεσο αντίκτυπο στη ζωή των γυναικών, πρωτίστως, αφού αυτές επωμίστηκαν το μεγαλύτερο βάρος της κρίσης της φροντίδας, η οποία προήλθε από την κρίση της κοινωνικής οργάνωσης, ως άμεσο επακόλουθο του περιορισμού του κοινωνικού κράτους (Arruzza, Bhattacharya & Fraser, 2023, σ.33). Οι γυναίκες, πέρα από τις δικές τους προσωπικές στερήσεις (εργασία, οικονομική αυτονομία κ.λπ.), έχασαν επίσης και τις παροχές του κράτους οι οποίες τις διευκόλυναν στον ρόλο τους ως φροντίστριες και κλήθηκαν να καλύψουν τα κενά που άφησε ο περιορισμός των κοινωνικών παροχών (Antrobus, 2008, σσ.60-61). Ο περιορισμός τους από την παραγωγική εργασία επανέφερε τον αποκλειστικό τους ρόλο στην αναπαραγωγική εργασία, αφού πλέον οι προσφερόμενες εργασίες ήταν χωρίς προοπτική, με χαμηλές αμοιβές και χωρίς ασφάλιση (Arruzza, Bhattacharya & Fraser, 2023, σ.45).

---

² Ο όρος νατιβισμός (nativism) αναφέρεται σε μια ιδεολογία σύμφωνα με την οποία το κράτος οφείλει να κατοικείται αποκλειστικά από τα «γηγενή» μέλη του έθνους, ενώ τα μη γηγενή στοιχεία –είτε πρόκειται για ανθρώπους, είτε για ιδέες είτε για πολιτισμικές επιρροές– θεωρούνται απειλή για την ομοιογένεια και τη συνοχή του έθνους-κράτους. Η διάκριση μεταξύ «γηγενών» και «μη γηγενών» μπορεί να θεμελιώνεται σε εθνοτικά, φυλετικά ή θρησκευτικά κριτήρια, ωστόσο διατηρεί πάντοτε μια έντονη πολιτισμική διάσταση (Mudde, 2007, σ.18).

Ο παγκοσμιοποιημένος νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός είναι μια μορφή οικονομικού φονταμενταλισμού που στηρίζει την υπεροχή της αγοράς ενάντια στο κράτος, του οικονομικού πλούτου ενάντια στην κοινωνική ανάπτυξη και του κέρδους ενάντια στον άνθρωπο (Antrobus, 2008, σ.58). Ο φονταμενταλισμός ως θρησκευτικό στοιχείο καθιστά τον οικονομικό φονταμενταλισμό στην ίδια γραμμή, δηλαδή στην επιστροφή στις εθνικές και θρησκευτικές παραδόσεις. Τόσο στον θρησκευτικό, όσο και στον οικονομικό φονταμενταλισμό, ο πατριαρχικός έλεγχος των γυναικών, η υποτίμηση και η εκμετάλλευση του χρόνου τους, της εργασίας τους και της σεξουαλικότητάς τους τις τοποθετεί στην υπηρεσία της ανδρικής κυριαρχίας μέσα από τον ρόλο τους στη βιολογική και κοινωνική αναπαραγωγή, και ταυτόχρονα τις ελέγχει με τη χρήση της βίας (Antrobus, 2008, σσ.58-61). Ο έλεγχος αυτός πραγματώνεται τόσο μέσα από την ανάπτυξη ενός πλαισίου πολιτικών, το οποίο θεμελιώθηκε σε μια έμφυλη ιδεολογία, όσο και από την αύξηση της βίας (σωματική, ψυχολογική, οικονομική κ.λπ.). Συγκεκριμένα, οι πολιτικές αυτές δεν διασφαλίζουν τα δικαιώματα των γυναικών, αλλά αντιθέτως τις εκμεταλλεύονται μέσα από την εξάρτησή τους από τους παραδοσιακούς ρόλους τους ως φροντιστριών, κι έτσι θυσιάζονται σε μια χωρίς όριο καπιταλιστική εκμετάλλευση. Άμεσο αποτέλεσμα των συνεχώς αυξανόμενων περιορισμών και στερήσεων (τόσο στην εργασία, όσο και στον χρόνο των γυναικών) είναι η αύξηση της έμφυλης βίας, και ειδικότερα της ενδοοικογενειακής βίας (ό.π. σ.62).

Η έμφυλη βία είναι βαθιά ριζωμένη στη θεσμική δομή της καπιταλιστικής κοινωνίας, κι έτσι δεν συνιστά διατάραξη της κανονικής τάξης πραγμάτων, αλλά αντιθέτως είναι μια συστημική συνθήκη (Arruzza, Bhattacharya & Fraser, 2023, σσ.43-47). Σε περιόδους κρίσης η έμφυλη τάξη κλονίζεται και αυτό έχει άμεσο αντίκτυπο στην ιδιωτική ζωή των γυναικών, οι οποίες υφίστανται διπλή κακοποίηση, τόσο από τους συντρόφους και τους οικείους τους, όσο και από τους ίδιους τους θεσμούς που δεν τις προστατεύουν (ό.π. σσ.45-46). Οι περικοπές της δημόσιας χρηματοδότησης των κοινωνικών παροχών μεταθέτει την ευθύνη στα άτομα, και κυρίως στις γυναίκες, με αποτέλεσμα η έμφυλη βία από κοινού με την κοινωνική τάξη να οδηγούν στην έμφυλη οργάνωση της εργασίας, που με τη σειρά της καταλήγει στη γυναικεία υποταγή (Arruzza, Bhattacharya & Fraser, 2023, σσ. 48-49).

4.3. Η πολιτική της αρρενωπότητας στην ακροδεξιά πρακτική

Η έμφυλη βία, όπως προκύπτει από την μέχρι τώρα ανάλυση, δεν συμβαίνει σε ιδεολογικό ή πολιτικό κενό (Κασάπογλου, 2021, σ.13), αλλά στο πλαίσιο μιας πατριαρχικής κοινωνίας, όπου οι δομές και οι θεσμοί αναγνωρίζουν τη θέση των ανδρών ως κυρίαρχη και των γυναικών ως υποδεέστερη (Cameron, 2020, σ.28). Σημαντική έννοια για την προσέγγιση των πατριαρχικών αξιών είναι η *αρρενωπότητα*, η οποία αναδείχθηκε μέσα από

τις φεμινιστικές προσεγγίσεις για το κοινωνικό φύλο (Heidensohn & Silvestri, 2012, σ.348) και χαρακτηριστικό της οποίας είναι το γεγονός υφίσταται μόνο σε αντιδιαστολή με τη θηλυκότητα (Connell, 2005, σ.68). Όπως αναφέρει η Radford (1992, σσ.3-12), η κατασκευή της αρρενωπότητας εξυπηρετεί την ανδρική κυριαρχία, καθώς αναπαρίσταται μέσα στην πατριαρχική κοινωνία ως συνώνυμο της επιθετικότητας, σε αντιδιαστολή με τη θηλυκότητα που παραπέμπει σε δεκτική και παθητική στάση.

Η αρρενωπότητα ως πολιτική πραγματικότητα που μας επιτρέπει να κάνουμε λόγο για μια *πολιτική της αρρενωπότητας* σηματοδοτείται από την εκλογή του Donald Trump το 2016. Η εκλογή του Trump, τονίζει χωρίς προηγούμενο, την αρρενωπότητα ως στοιχείο της πολιτικής επιτυχίας, η οποία υπονοεί κυριαρχία, επιθετικότητα, δύναμη, σεξουαλικά κατορθώματα και απόρριψη κάθε συμπεριφοράς που σχετίζεται με τη θηλυκότητα (Grant & MacDonald, 2018, σ.1). Η άνοδος της ακροδεξιάς συμβαδίζει με αυτή την πολιτική της αρρενωπότητας, και μάλιστα την επονομαζόμενη τοξική αρρενωπότητα, η οποία αφορά σε μια επιθετική ανδροπρέπεια συνώνυμη της επιβολής, του σεξισμού, της ομοφοβίας, της τρανσφοβίας, της βίας, δηλαδή, απέναντι σε κάθε διαφορετική έμφυλη ταυτότητα (Παπαϊωάννου, 2021, σσ.264-265).

Ο σεξισμός, που ως όρος περιγράφει την κυριαρχία των ανδρών έναντι των γυναικών (Gamble, 2006, σ.294), στην πράξη συναντάται με διαφορετικές μορφές. Από τη μια πλευρά έχουμε τον *καλοπροαίρετο σεξισμό* (benevolent sexism), ο οποίος θεωρεί τις γυναίκες ηθικά αγνές και σωματικά αδύναμες και γι' αυτό πρέπει οι άνδρες να τις προστατεύουν, και από την άλλη έχουμε τον *εχθρικό σεξισμό* (hostile sexism), ο οποίος μετατρέπει τις γυναίκες σε αντικείμενα, υποβαθμίζοντάς τες και θεωρεί ότι έχουν ως στόχο τον έλεγχο των ανδρών μέσα από τη σεξουαλική αποπλάνηση και τη φεμινιστική ιδεολογία (Mudde, 2020, σσ.185-186). Στην ακροδεξιά συναντώνται και οι δύο μορφές σεξισμού, σε έναν *αμφίσημο σεξισμό* (ambivalent sexism), όπου στοιχεία τόσο του καλοπροαίρετου, όσο και του εχθρικού σεξισμού διασταυρώνονται (ό.π. σσ. 210-212). Στις περιπτώσεις εκείνες που οι γυναίκες εκπληρώνουν την κοινωνική τους αποστολή, δηλαδή τη μητρότητα, και ανταποκρίνονται στον παραδοσιακό τους ρόλο χωρίς να απειλούν τους άνδρες, οι τελευταίοι έχουν χρέος να τις προστατεύσουν. Στις αντίθετες περιπτώσεις, όπου οι γυναίκες διεκδικούν την αυτονομία τους και αμφισβητούν ή απειλούν την ανδρική κυριαρχία, η τοξική αρρενωπότητα είναι έκδηλη μέσα από εκφράσεις βίας, σεξουαλικής επιβολής, επιθετικότητας και μισογυνισμού (ό.π.).

Η επιθυμία αυτή των ανδρών να επιβεβαιώνουν την ανωτερότητά τους μέσα από την αρρενωπότητά τους, έχει οριστεί από την Connell (2005, σσ.77-78) ως *ηγεμονικός ανδρισμός* (hegemonic masculinity). Η αποφυγή κάθε

πράξης που σχετίζεται με τη θηλυκότητα, ο περιορισμός των συναισθημάτων (αφού η έκφραση του συναισθήματος έχει συνδεθεί με τις γυναίκες), η επίδειξη σκληρότητας και επιθετικότητας, ο υπερβάλλον ζήλος για επιδόσεις και επίδειξη του ανδρικού status, η σεξουαλική δραστηριότητα απεκδυόμενης κάθε πιθανής συναισθηματικής σύνδεσης, και τέλος η έντονη ομοφοβία είναι τα χαρακτηριστικά του ηγεμονικού ανδρισμού (DeKeseredy, 2011, σ.34), ο οποίος καθορίζει με τη σειρά του τις κοινωνικές πρακτικές και τις ιεραρχίες μέσα σ' ένα πατριαρχικό σύστημα (Grant & MacDonald, 2018, σ.5). Σ' αυτό το σύστημα της πατριαρχίας, η έμφυλη βία δικαιολογείται για όποιον δεν συμμορφώνεται με τους ρόλους και τις ταυτότητες της έμφυλης κανονικότητας (Arruzza, Bhattacharya & Fraser, 2023, σ.48), και συνάμα αποτελεί μια επιβεβαίωση του πολιτισμικά αποδεκτού ηγεμονικού ανδρισμού (DeKeseredy, 2011, σ.36).

5. Η φεμινιστική εγκληματολογία ως αντίσταση στην ακροδεξιά ρητορική για το φύλο

Όπως αναφέρθηκε και πρωτότερα, κομβικής σημασίας για την ανοδική πορεία της ακροδεξιάς ρητορικής υπήρξε η εκλογή του Donald Trump τον Νοέμβριο του 2016, ο οποίος αναπαρήγαγε έναν άκρως εθνικιστικό, εναντίον των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων και κατά του φύλου λόγο (Κουτσουλέντη, 2025, σ.138), εξαπολύοντας μια άνευ προηγουμένου επίθεση στα κινήματα του αντιφασισμού, του αντιρατσισμού, και του φεμινισμού. Ήδη στο εκτελεστικό του διάταγμα εξέφρασε μια αντιεπιστημονική άποψη περί βιολογικής δυαδικότητας, ορίζοντας το βιολογικό φύλο ως ένα αμετάβλητο γνώρισμα κάθε ατόμου (Butler, 2025, σ.117). Παράλληλα, ένα άλλο δικαίωμα το οποίο εθίγη είναι εκείνο της άμβλωσης (ό.π. σ.130). Με την άρνηση του αυτοπροσδιορισμού του φύλου καλλιεργείται η ομοφοβία και η τρανσφοβία εκθέτοντας ομάδες πολιτών στον κίνδυνο διακρίσεων και μη διασφάλισης των δικαιωμάτων τους (ό.π. σσ.119-120), και από την άλλη, με την περιστολή του δικαιώματος στην άμβλωση, ανοίγει η κερκόπορτα για τον μισογυνισμό και το γυναικείο σώμα συνδέεται αποκλειστικά με την αναπαραγωγική διαδικασία (ό.π. σσ.131-133). Έτσι, παρατηρείται μια ξεκάθαρη και ρητή άρνηση δικαιωμάτων (ό.π. σ.121)

Η άρνηση αυτή, εδράζεται σε μια φαντασίωση φόβου και απειλής από έναν εχθρό, ο οποίος άλλοτε παίρνει τη μορφή του φύλου, και άλλοτε του εθνικά και πολιτισμικά «Άλλου», και στον οποίο αποδίδονται χαρακτηριστικά και ιδιότητες αντιφατικές, με στόχο να διοχετευθούν σε αυτόν οι φόβοι και οι αγωνίες για τους πραγματικούς κινδύνους (Βαλντέν, 2025). Η αναπαράσταση των πιο καταπιεσμένων και περιθωριοποιημένων ομάδων ως απειλής και κινδύνου για τη δημόσια σφαίρα οδηγεί στη νομιμοποίηση του κακοποιητικού λόγου εναντίον τους (Κουτσουλέντη, 2025, σ.147). Σε τι απηχεί, όμως, ο

φόβος αυτός; Μιλώντας με σημερινούς όρους θα μπορούσαμε να πούμε πως όλα τα αναφερόμενα στοιχεία συγκεντρώνονται στη “woke agenda”, ή καλύτερα για την ακροδεξιά ρητορική στην “anti-woke agenda”. Ο όρος “woke” αναφέρεται σε μια στάση κοινωνικά και πολιτικά προοδευτική σε θέματα φυλής, φύλου, σεξουαλικότητας και άλλων διακρίσεων βάσει ταυτότητας (ό.π. σσ.141-142).

Η ακροδεξιά ιδεολογία βασίζεται μια anti-woke κουλτούρα (αντι-μεταναστευτική και αντι-gender) σύμφωνα με την οποία η ίδια παρουσιάζεται ως θεματοφύλακας αξιών που τίθενται σε κίνδυνο, προσφέροντας μια ψευδαίσθηση ασφάλειας και ευημερίας, υπερασπιζόμενη τη «λευκή εθνική αρρενωπότητα» (Λούκα, 2025). Η “woke” κουλτούρα για την ακροδεξιά συνιστά ξεκάθαρη απειλή για το ίδιο το έθνος, αφού επιτίθεται στην πυρηνική οικογένεια μέσω του γάμου των ομοφυλόφιλων και της υποστήριξης των δικαιωμάτων στην αντισύλληψη και την άμβλωση (Butler, 2025, σ.131). Στον αντίποδα προβάλλει υπέρ του δέοντος το δημογραφικό ζήτημα προβαίνοντας σε μια αναλογία οικογένειας-έθνους (Κουτσουλένη, 2025, σσ.166-167).

Σύμφωνα με το Butler (2025, σσ.22-25, 125, 131, 135-136), όλες αυτές οι πρακτικές καταμαρτυρούν τον αυταρχισμό που επιδεικνύει το κράτος, το οποίο μέσα από τις επίσημες πολιτικές θεωρεί τις γυναίκες άτομα των οποίων οι ελευθερίες είτε πρέπει να περιστέλλονται από το κράτος, είτε το ίδιο θα αποφασίζει για τα όρια αυτών των ελευθεριών. Κι έτσι, το κράτος αναλαμβάνει έναν ρόλο στη σεξουαλική ζωή των ατόμων (κυρίως γυναικών και ΛΟΑΤΚΙ+) αυξάνοντας συνεχώς τις αυταρχικές του εξουσίες, τις οποίες υποδαυλίζουν η παρόξυνση των παθών, η καλλιέργεια των φόβων και η αναδιοχέτευσή τους ως μίσος στην κοινωνία μέσω της ωμής βίας. Η κατάσταση αυτή είναι άκρως αποπροσανατολιστική από τα πραγματικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι πολίτες καθημερινά και τα οποία είναι αποτέλεσμα των ακραίων νεοφιλελεύθερων πολιτικών (Λούκα, 2025). Όπως χαρακτηριστικά το αναφέρει ο Bauman (2005, σ.88), η καλλιέργεια ενός «επίσημου φόβου» από το κράτος έχει στόχο να επισκιάσει και να υποβαθμίσει τις ανησυχίες για την οικονομική ανασφάλεια, για την οποία η κρατική διοίκηση δεν μπορεί (και δεν θέλει) να κάνει κάτι. Οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες, η καταστροφή του περιβάλλοντος και οι πόλεμοι συνιστούν πραγματικές υπαρξιακές απειλές, αιτίες φόβου και αγωνίας για κάθε άνθρωπο (Βαλντέν, 2025), αλλά προβάλλεται ο φόβος για το φύλο (γάμος ομοφυλόφιλων-άμβλώσεις-αντισύλληψη) και όχι για τις εταιρείες και το κεφάλαιο που δρα χωρίς έλεγχο (Butler, 2025, σ.126 & 135). Κανείς δεν ασχολείται με τα εγκλήματα των ισχυρών, με τα εγκλήματα δηλαδή στα οποία εμπλέκονται υψηλόβαθμα στελέχη της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας, τα οποία προκαλούν βλάβες σε ολόκληρους πληθυσμούς, αλλά

στοχοποιούνται οι πρόσφυγες και οι μετανάστες (Γασπαρινάτου & Σταμούλη, 2024, σσ.11-13)

Σαφώς καθορισμένος εχθρός της anti-woke κουλτούρας την οποία πρεσβεύει η ακροδεξιά ιδεολογία χρησιμοποιεί μια ρητορική μίσους και υποκινεί σε βία, άλλοτε κεκαλυμμένα και άλλοτε φανερά (Κουτσουλέντη, 2025, σ.161). Σε όλη αυτή την κατάσταση που έχει περιγραφεί μέχρι τώρα, ποια είναι άραγε η στάση της φεμινιστικής εγκληματολογίας; Μπορεί να αντιμετωπίσει τις σύγχρονες προκλήσεις ενάντια στο φύλο και συγκεκριμένα στις γυναίκες;

Σε κάθε πατριαρχική κοινωνία η έμφυλη ανισότητα υποδαυλίζει την έμφυλη βία, η οποία συνιστά εγγενές χαρακτηριστικό της (El-Bushra & Lopez, 1993, σ.1). Η έμφυλη βία λαμβάνει διάφορες μορφές, όπως η ενδοοικογενειακή βία, η ψυχολογική βία, η πορνεία, η πορνογραφία, η σεξουαλική κακοποίηση, ο βιασμός, η γυναικοκτονία, κ.α. (WHO & PHO, 2012², σ.2· El-Bushra & Lopez, 1993, σ.1). Όπως ήδη αναφέρθηκε πρωτότερα, οι αλλαγές που ακολούθησαν τον μετασχηματισμό των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών συνθηκών της παγκοσμιοποίησης είχαν άμεση επίδραση στις πολιτικές που ακολούθησαν και στον περιορισμό των δικαιωμάτων των γυναικών, κυρίως μέσα από την επαναφορά του κοινωνικού τους ρόλου ως αποκλειστικά τοποθετημένου στην αναπαραγωγική διαδικασία, κάτι που είχε άμεσο αντίκτυπο στην αύξηση της έμφυλης βίας (Παπαϊωάννου, 2021, σσ.265-266), και ειδικότερα της ενδοοικογενειακής βίας (Antrobus, 2008, σ.62). Η ενδοοικογενειακή βία (domestic violence) συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον ορισμό των Ηνωμένων Εθνών, μπορεί να οριστεί ένα μοτίβο συμπεριφοράς, το οποίο χρησιμοποιείται για να ασκηθεί έλεγχος και εξουσία στον/στη σύντροφο³. Οι γυναίκες που πλήττονται περισσότερο από την ενδοοικογενειακή βία, αφού έχουν υποστεί όλους τους ανωτέρω περιορισμούς που αναφέρθηκαν, δεν κάνει εντύπωση το γεγονός ότι είναι συχνά μητέρες, νεότερες στην ηλικία, οικονομικά εξαρτώμενες και άνεργες, ενώ υφίστανται βία από άνδρες, νυν ή πρώην συντρόφους/ συζύγους, χωρίς να την καταγγέλλουν στις επίσημες αρχές (Bostock, Plumpton & Pratt, 2009, σ.95).

Η φεμινιστική εγκληματολογία θέτει εκείνο το πλαίσιο στο οποίο το φύλο (gender) αποτελεί το κεντρικό στοιχείο γύρω από το οποίο οργανώνεται η κοινωνική ζωή, συμπεριλαμβανομένων της εγκληματικότητας, της θυματοποίησης και της ποινικής δικαιοσύνης, κι έτσι περιλαμβάνει τις οπτικές και τις εμπειρίες του φύλου στο σύνολο της εγκληματολογικής έρευνας και πρακτικής. Με τον τρόπο αυτό δύναται να διερευνηθούν η εγκληματικότητα, η θυματοποίηση και οι διαδικασίες του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης σ' ένα πλαίσιο στο οποίο διασταυρώνονται οι πολλαπλές κοινωνικές ταυτότητες

---

³ <https://www.un.org/en/coronavirus/what-is-domestic-abuse>

(φύλο, φυλή, τάξη, εθνότητα, ηλικία, σεξουαλικός προσανατολισμός, ταυτότητα φύλου, αναπηρία). Προσφέρεται με τον τρόπο αυτό ένας συνδυασμός θεωρίας και πράξης για την ανάπτυξη περισσότερο δίκαιων λύσεων στο πρόβλημα του εγκλήματος. Περαιτέρω, η φεμινιστική εγκληματολογία, έχοντας ως κοινό παρονομαστή το κοινωνικό φύλο (DeKeseredy, 2011, σ. 29), έθεσε τις βάσεις της νέας εγκληματολογικής ατζέντας, η οποία έθεσε σε προτεραιότητα τα ζητήματα της παιδικής κακοποίησης, της ενδοοικογενειακής βίας, και των έμφυλων εγκλημάτων, γενικότερα (Hahn Rafter & Heidensohn, 2002, σ. 72).

Καταλήγοντας, σύμφωνα με την Gelsthorpe (2002, σ.135, ως παράθεση στο Daly, (2010), σ. 229), η φεμινιστική εγκληματολογία αναγνωρίζει τη σημασία του κοινωνικού πλαισίου μέσα στο οποίο διαμορφώνονται οι συμπεριφορές, όπως και το γεγονός ότι οι εγκληματολογικές έρευνες χρειάζεται να αντανakλούν την κοινωνική πραγματικότητα. Η πολιτική δέσμευση για κοινωνική αλλαγή μπορεί να διαδραματίσει έναν πρωταγωνιστικό ρόλο στην επίδραση της ανόδου της ακροδεξιάς ρητορικής και να αναχαιτίσει την περιστολή των δικαιωμάτων των γυναικών και των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων (Butler, 2025). Στην προσπάθεια αυτή, απορρίπτεται και καταρρίπτεται η θέση περί αντικειμενικότητας και ουδετερότητας στην έρευνα, αλλά απαιτούνται και προσφέρονται, ήδη, νέα μεθοδολογικά εργαλεία μέσα από τις διαδικασίες της αναστοχαστικότητας, της αποδόμησης και της επανα-δόμησης της εγκληματολογικής και φεμινιστικής θεωρίας (Gelsthorpe, 2003 σ.8· Carrington, 2002, σ. 118). Με άλλα λόγια, η φεμινιστική εγκληματολογία είναι σε θέση να δώσει προσοχή στις γυναίκες, το έγκλημα και την ποινική δικαιοσύνη, αλλά ταυτόχρονα είναι σε θέση και επιβάλλεται να το κάνει, να αποσυναρμολογήσει τα όρια της υπάρχουσας γνώσης και των παραδοσιακών μεθοδολογιών, καθώς δεν κάνει την εγκληματολογία φεμινιστική μόνο το γεγονός του να προσθέσουμε τις γυναίκες στις αναλύσεις, εάν το πλαίσιο παραμένει ως έχει (Gelsthorpe, 2003 σ.8), ή αν το πούμε με τα λόγια της Audre Lorde *Γιατί τα εργαλεία του αφέντη δεν πρόκειται ποτέ να διαλύσουν το σπίτι του αφέντη* (2023, σ.144).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αφουξενίδης, Α., Πετρίδης, Π., Πέτρου, Μ. και Καβουλάκος, Κ. (2021). *Ακροδεξιά κοινωνικά δίκτυα: Διερεύνηση του πολιτικού και πολιτισμικού ακτιβισμού*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Βαλντέν, Ρ. (17/05/2025). «Το κοινωνικό φύλο ως σκάνδαλο». *ΕΠΟΧΗ*. Ανακτήθηκε από: <https://epohi.gr/articles/to-koinoniko-fylo-os-skandalo/>.

- Βασιλάκη, Ρ., Σουβλής, Γ., Κουτσουλέντη, Α. και Αντωνάκος, Ν. (2025). *Η εναλλακτική δεξιά στην Ελλάδα: Οι μεταμορφώσεις της άκρας Δεξιάς στη μεταπανδημική περίοδο*. Αθήνα: Τόπος.
- Βιδάλη, Σ. (2013). *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βουγιούκα, Ε., Κουτσουλέντη, Α., Μπιρμπιλοπούλου, Α., Τσαρμποπούλου-Φωκιανού, Η. και Ψαρά Ε. (2021). «Ομοεθνικισμός και φεμοεθνικισμός στην Ελλάδα: Η δεξιοποίηση των έμφυλων πολιτικών ταυτότητας». Στο Ρ. Βασιλάκη και Γ. Σουβλής (επιμ.). *Η κανονικοποίηση του ακροδεξιού λόγου στην Ελλάδα: Φύλο, ΜΜΕ, Ένοπλες Δυνάμεις, Εκκλησία*. Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ.
- Γασπαρινάτου, Μ. (2022). «Γυναικοκτονία. Χρειαζόμαστε μια νέα εγκληματολογική και ποινική κατηγορία;». *The Art of Crime* (12), σσ.61-104. Ανακτήθηκε από: https://theartofcrime.gr/wp-content/uploads/2016/10/06_Teuxos_12_GASPARINATOU.pdf.
- Γασπαρινάτου, Μ. και Σταμούλη, Ε. (2024). «Εισαγωγή. Εγκλήματα των ισχυρών: Μύθος ή πραγματικότητα;». Στο Μ. Γασπαρινάτου και Ε. Σταμούλη (επιμ.). *Εγκλήματα των ισχυρών: Θεωρία και πραγματικότητα* (σσ.11-26). Αθήνα: Τόπος.
- Καρύδης, Β. (2010). *Όψεις κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα: Ηθικοί πανικοί, ποινική δικαιοσύνη*. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Κασάπογλου, Α., (2021). «Γυναικοκτονία: Το αποκορύφωμα της έμφυλης βίας». *Nova Criminalia*, 14, σσ.12-14.
- Κουτσουλέντη, Α. (2025). «Η “anti-woke” θρησκεία της εναλλακτικής Δεξιάς: Φύλο και ΛΟΑΤΚΙ+ δικαιώματα στον ακροδεξιό κυβερνοχώρο». Στο Ρ. Βασιλάκη, Γ. Σουβλής, Α. Κουτσουλέντη και Ν. Αντωνάκος. *Η εναλλακτική δεξιά στην Ελλάδα: Οι μεταμορφώσεις της άκρας Δεξιάς στη μεταπανδημική περίοδο* (σσ.137-184). Αθήνα: Τόπος.
- Κράνη, Μ., (2021). «Βία κατά των γυναικών: Ρητορική μίσους και εγκλήματα μίσους κατά των γυναικών». Στο Βάιου, Ν., Πετράκη, Γ. και Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.). *Έμφυλη βία- Βία κατά των γυναικών* (σσ.229-241). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Λούκα, Μ. (01.07.2024). «Anti-woke κουλτούρα: Θεμέλιο και όχημα της ακροδεξιάς». *Eteron*. Ανακτήθηκε από: <https://eteron.org/anti-woke-koyltoyra-themelio-kai-ochima-tis-akrodexias/>.
- Μποβουάρ Ντε Σ. (1979). *Το δεύτερο φύλο*. Αθήνα: Γλάρος.
- Μποβουάρ Ντε Σ. (2021). *Το δεύτερο φύλο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

- Παπαϊωάννου, Κ. (2021). *Άγρια ιστορία για μεγάλα παιδιά: Από τον φασισμό στον μεταφασισμό η Δημοκρατία απέναντι στη νέα Ακροδεξιά* (2^η έκδοση). Αθήνα: Πόλις.
- Πετούση, Β. (2007). «Φεμινιστική εγκληματολογία: Βασικές θέσεις και προτάσεις». Στο Στ. Γεωργούλας (επιμ.). *Η εγκληματολογία στην Ελλάδα σήμερα: Τιμητικός Τόμος για τον Στέργιο Αλεξιάδη* (σσ.126-144). Αθήνα: ΚΨΜ.
- Ρεθυμνωτάκη, Ε., Μαροπούλου, Μ και Τσακιστράκη, Χ. (2015). *Φεμινισμός και Δίκαιο*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Μεταφράσεις

- Arruzza, C., Bhattacharya, T. and Fraser, N. (2023). *Φεμινισμός για το 99%*. Αθήνα: Εκτός Γραμμής.
- Bauman, Z. (2005). *Σπαταλημένες ζωές: Οι απόβλητοι της νεωτερικότητας*. Αθήνα: Κατάρτι.
- Bryson, V. (2005). *Φεμινιστική πολιτική θεωρία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Buttler, J. (2009). *Αναταραχή φύλου: Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Buttler, J. (2025). *Ποιος φοβάται το φύλο;*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Cameron, D., (2020). *Φεμινισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Cohen, S., (2021). *Καταστάσεις άρνησης: Μαθαίνοντας για τις θηριωδίες και τον πόνο*. Αθήνα: Τόπος.
- Lorde, A. (2023). *Sister outsider*. Αθήνα: Κείμενα.
- Mudde, C. (2020). *Η ακροδεξιά σήμερα*. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Salih, S. (2018). *Εισαγωγή στην Τζούντιθ Μπάτλερ*. Αθήνα: Oposito.
- Tidd, U. (2020). *Simone de Beauvoir*. Αθήνα: Oposito.

Ξενόγλωσση

- Akkerman, T. (2015). “Gender and the radical right in Western Europe: A comparative analysis of policy agendas”. *Patterns of Prejudice*, 49(1-2), pp.37-60.
- Antrobus, P. (2008). “Globalisation, human security, fundamentalism and women’s rights: Emergent contradictions”. In M. Crain and A. Howe (Eds). *Women, crime and social harm: Towards a Criminology for the global age* (pp.57-66). Oxford: Hart Publishing.

- Bostock, J., Plumpton, M. and Pratt, R., (2009). “Domestic violence against women: Understanding social processes and women’s experiences”. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 19, pp.95-110.
- Burman, M. and Gelsthorpe, L. (2023). “Feminist criminology: Inequalities, powerlessness and justice”. In A. Liebling, S. Maruna and L. McAra (Eds). *The Oxford Handbook of Criminology* (7th edition) (pp.375-399). Oxford: Oxford University Press.
- Carrington, K., (2002). “Feminism and critical criminology: Confronting genealogies”. In K. Carrington and R. Hogg (Eds), *Critical Criminology: Issues, debates, challenges* (pp.114-142). Cullompton: Willan.
- Connell, R.W., (2005). *Masculinities* (2nd edition). Berkley: University of California Press.
- Daly, K. (2010). “Feminist perspectives in Criminology: A review with Gen Y in mind”. In E. McLaughlin and T. Newburn (Eds). *The SAGE Handbook of Criminological Theory* (pp.225-246). London: Sage.
- Daly, K. (2001). “Feminist Criminologies”. In E. McLaughlin and J. Muncie (Eds). *The Sage Dictionary of Criminology* (pp.119-121). London: Sage.
- DeKeseredy, W.S., (2011). *Contemporary Critical Criminology*. London: Routledge.
- El-Bushra, J. and Lopez, E.P., (1993). “Gender-related violence: Its scope and relevance”. *Gender & Development*, 1(2), pp.1-9.
- Farris, S.R. (2017). *In the name of women’s rights: The rise of femonationalism*. Durham & London: Duke University Press.
- Farris, S.R. (2012). “Femonationalism and the “regular” army of labor called migrant women”. *History of the Present*, 2(2), pp.184-199.
- Gamble (Ed.). (2006). *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*. London: Routledge.
- Gamble, S. (2006). “Postfeminism”. In S. Gamble (Ed.). *The Routledge companion to feminism and postfeminism* (pp.36-45). London: Routledge.
- Gelsthorpe, L. (2003). “Feminist perspectives on gender and crime: Making women count”. *CJM*, 53, pp. 8-9.
- Grant, J. and MacDonald, F. (2018). *The New/”Alt” Right, Toxic Masculinity and Violence* [conference session]. Canadian Political Science Association, University of Regina, Saskatchewan. Retrieved from: <https://www.cpsa-acsp.ca/documents/conference/2018/783.Grant.MacDonald.pdf>.

- Hahn Rafter, N. and Heidensohn, F., (2002). “The development of feminist perspective on crime”. In Y. Jewkes and G. Letherby (Eds), *Criminology: A reader* (pp.65-77). London: Sage.
- Heidensohn, F., and Silvestri, M. (2012). “Gender and Crime”. In M. Maguire, R. Morgan, & R. Reiner (Eds). *The Oxford Handbook of Criminology* (5th ed.) (pp. 336-369). Oxford: Oxford University Press.
- Heywood, L. and Drake, J. (Eds). (1997). *Third wave agenda: Being feminist, doing feminism*. Minnesota: University of Minnesota Press
- Mills, C.E., Schmuhl, M. and Capellan, J. (2020). “Far-right violence as backlash against gender equality: A county-level analysis of structural and ideological gender inequality and homicide committed by far-right extremists”. *Journal of Crime and Justice*, pp.1-17.
- Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press
- Radford, J., (2001). “Feminist research”. In E. McLaughlin and J. Muncie (Eds), *The Sage dictionary of criminology* (pp.121-123). London: Sage.
- Radford, J. and Russell, D.E.H., (1992). *Femicide: The politics of woman killing*. New York: Twayne.
- Radford, J. (1992). “Introduction”. In Radford, J. and Russell, D.E.H. (Eds). *Femicide: The politics of woman killing* (pp.3-12). New York: Twayne.
- Renzetti, C.M. (2013). *Feminist Criminology*. London: Routledge.
- Sanders, V. (2006). “First wave feminism”. In S. Gamble (Ed.), *The Routledge companion to feminism and postfeminism* (pp.15-24). London: Routledge
- Thornham, S. (2006). “Second wave feminism”. In S. Gamble (Ed.), *The Routledge companion to feminism and postfeminism* (pp.25-35). London: Routledge
- Tsaliki, L. (2006). “Women and new technologies”. In S. Gamble (Ed.), *The Routledge companion to feminism and postfeminism* (pp.65-74). London: Routledge
- Vieten, U.M. (2016). “Far right populism and women: The normalisation of gendered anti-muslim racism and gendered culturalism in the Netherlands”. *Journal of Intercultural Studies*, 37(6), pp. 621-636.
- Walklate, S., (2007). “Introduction and overview”. In S. Walklate, *Handbook of victims and victimology* (pp.1-10). Cullompton: Willan.
- Walklate, S. (2004). *Gender, Crime and Criminal Justice* (2nd edition). Cullompton: Willan Publishing.

Westmarland, N., (2001). “Postmodern Feminism”. In E. McLaughlin and J. Muncie (Eds), *The Sage dictionary of criminology* (pp.215-216). London: Sage.

World Health Organization and Pan American Health Organization, (2012). “Understanding and addressing violence against women: Overview”. World Health Organization.